

Радивој Рагић

КОСТОБОЉА У ИСТОРИЈСКИМ ДЕЛИМА МИХАИЛА ПСЕЛА И АНЕ КОМНИНЕ*

Од костобоље не усїах ни смесїа!
Грешни Михаило, српски монах XIV века

Према чињеницама које утврђује медицина, костобоља настаје као последица поремећаја метаболизма пурина који се очитује у повећању нивоа мокраћне киселине у серуму и таложењем у ткивима, посебно у зглобовима и њиховој околини.¹ Премда се за гихт знало и много раније, Хипократ је у V веку пре наше ере уочио и изнео неке карактеристике гихта које прихвата и савремена медицинска наука. Наводимо неке од њих: евнух не оболева од гихта и не ћелави, мушкарци не оболевају од гихта пре пубертета, а жене пре менопаузе, гихт се јавља у пролеће и јесен. У Хипократовим списима ова бољка се наводи као најснажнија, најупорнија и најболнија од болести згло-

* Саопштење на међународном научном скупу *Царсїво у кризи (?)*: *Визанїија у XI веку (1025–1081)* који је одржан у Атини од 10. до 13. маја 2001. године.

¹ W. N. Kelley – T. D. Pallela, "Gout and other disorders of purine metabolism", *Harrison's Principles of Internal Medicine*, ed. J. D. Wilson, New York 1991¹², 1834–1841; A. Schiller, "Bones and joints", *Pathology*, ed. E. Rubin – J. L. Farber, Philadelphia 1994, 1273–1346

бова.² Већ је у то време било познато да се од костобоље непосредно не умире и да она најчешће погађа ножни палац. „Отац” медицине је проницљиво претпоставио да је за појаву бола и отока у зглобу одговорна нека материја у крви која повремено „капље” у зглоб изазивајући запаљење.³ Постоје уверљива сведочанства да је у античко доба гихт био веома распрострањена болест.⁴ Тако, на пример, грчки лекар Гален наводи случајеве Пријама и Ахила, учесника тројанског рата, као и Едипа из Тебе.⁵ Костобоља се помиње и у литерарним делима: Цицерон, Хорације, Јувенал и Марцијал често говоре о гихту, а Лукијан је написао бурлескну трагедију о моћи богиње Подагре и беспомоћности терапије.⁶

Сматра се тачним оно што је један уважени лекар XVIII столећа изрекао на готово шаљив начин, нагласивши да гихт напада „више богате него сиромаше, више мудре него смешне и да краљеве, владаре, генерале, војнике и адмирале флота, филозофе и многе друге захвата знатно чешће”.⁷ Тако се зна да су многе истакнуте историјске личности боловале од гихта: Александар Велики, Атила, Осман I, Карло V, Филип II, Хенрих VIII, Микеланђело Буонароти, Мартин Лутер, Галилео Галилеј, Исак Њутн, Имануел Кант, Чарлс Дарвин, Петер Паул Рубенс, Јохан Волфганг Гете, Александар Васиљевич Суворов, Ото фон Бизмарк, Стендал.⁸

Као и у античко доба, у средњовековном свету костобоља је била веома честа болест. Наравно, ни Византија у том погледу није представљала никакав изузетак. Сачувана сведочанства, расута у најразноликијим изворима, речито сведоче у прилог распрострањености костобо-

² *Medicinska enciklopedija*, X, Zagreb, 1965, 153–160 (S. Čunović – T. Dürrigl).

³ D. Vukotić, *Giht. Kako nastaje i kako se leči*, Beograd – Zagreb 1989, 6 (у даљем тексту: Vukotić, *Giht*). Такође в. F. Rosner, *Gout in the Bible and Talmud*, *Journal of the American Medical Association* 207–1 (1969) 151–152.

⁴ J. O Nriagu, *Saturnine Gout among Roman aristocrats. Did lead poisoning contribute to the fall of the empire?* *New England Journal of Medicine* 308 (1983) 660–663; R. Jackson, *Doctors and Diseases in the Roman Empire*, Norman – London 1988, 40, 166, 170, 177–179; M. D. Grmek, *Diseases in the Ancient World*, Baltimore – London 1989, 72–73; Ch. Roberts – K. Manchester, *The Archaeology of Disease*, New York 1995², 118, 122–123.

⁵ W. S. Copeman, *Historical Aspects of Gout*, *Clinical Orthopedics and Related Research* 74 (1970) 14–22 (у даљем тексту: Copeman, *Gout*).

⁶ *Medicinska enciklopedija*, X, 153 (S. Čunović – T. Dürrigl).

⁷ I. Jajić, *Reumatske bolesti s vježbama za reumatičare. Priručnik za bolesnike*, Beograd – Zagreb 1978, 107; L.W. Conrad – M. Neve – V. Nutton – R. Porter – A. Wear, *The Western Medical Tradition 800 BC to AD 1800*, Cambridge 1995, 2, 401, 408, 418, 442.

⁸ Vukotić, *Giht*, 7.

ље у царству Ромеја.⁹ У медицинском трактату који је на основу неких старијих сродних списа и сопствене вишегодишње праксе саставио именован непознати византијски лекар и који се датује у широк временски период од средине XI до друге половине XIV века, између осталог, налазе се и рецепти против подагре.¹⁰ Византијска медицина, коју је више занимала практична страна ове научне дисциплине а мање њена теоријска основа,¹¹ донекле је унапредила античка знања о гихту. Зна се да је ромејски лекар Димитрије Пепагомен у првој половини XV века написао један трактат о гихту.¹² Сматра се да су већ византијски лекари познавали колхикум, који су називали хермодактил, лек против костобоље.¹³ Чини се да га је први препоручио Јаков Психристус, лекар цара Лава (457–474), у V столећу, а да су његов рецепт следили Аетије из Амиде (VI век), Павле са Егине (VII век) и Јован Актуарије (XIII/XIV век)¹⁴. Ипак, колхицин, лек који ублажава акутне нападе костобоље,

⁹ Већ је класична давно написана расправа E. Jeanselme, *La goutte à Byzance*, Bull. de la Soc. d Hist. de la Médecine 17 (1920) 1–28 (у даљем тексту: Jeanselme, *La goutte à Byzance*). Исти аутор је написао и рад: *Goute et tares nerveuses dans la dynastie des Osmanlis*, Communication à la Société française d’Hist. de la Médecine, т. XVII, Nos 11–12 (Nov.–Déc. 1923) 5–16. Такође в. J. Lascaratos, *Ιστορικές πληροφορίες γὰρ τὴν ἀρθριτιδα στὰ βυζαντινὰ χρόνια*, Βυζαντινὰ Μελέται 4, Athina 1992, 295–332. Ова расправа је у нешто измењеном облику објављена и на енглеском језику: J. Lascaratos, ‘Arthritis’ in Byzantium (AD 324–1453): unknown information from non-medical literary sources, Annals of the Rheumatic Diseases, vol. 54, No. 12, December 1995, 951–957. (удаљем тексту: Lascaratos, ‘Arthritis’ in Byzantium).

¹⁰ Г. Г. Литаврин, *Византийский медицинский трактат XI–XIV вв. (по рукописи Cod. Plut. VII, 19 Библиотеки Лоренцо Медичи во Флоренции)*, Византийский временник 31 (1971) 271 (=Византийский медицинский трактат XI–XIV вв., Санкт-Петербург 19972, 74–75).

¹¹ *Κουλῆιυρα Βυζανῆιυιι. IV – ἡρвваγ ἡοοοιυνα VII в*, Москва 1984, 425–426 (З. Г. Самодурова). Такође в. A. Ch. Eutychiadis, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν βυζαντινὴν θεραπευτικὴν*, Athina 1983, 199–209; *Symposium on Byzantine Medicine*, ed. J. Scarborough, Dumbarton Oaks Papers 38 (1984) 1–259; S. Vryonis, *The Medical Unity of the Mediterranean World in Antiquity and the Middle Ages*, Herakleion – Rethymnon 1991, 9–34; I. Kourkouta, *Η Νοσηλευτικὴ στὸ Βυζάντιο*, Athina 1993, 63–79; *Ιατρικὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα*, Кеῖμενα: E. Glykatze-Arweiler, Th. Diamantopoulos, E. Hohlweg, A. Tselikas, Athina 1995; T.S. Miller, *Η Γέννησις τοῦ Νοσοκομείου στὴν Βυζαντινὴ Αυτοκρατορία*, Απόδοσις στα Ελληνικά: N. Κελερεμενος, Athina 1998.

¹² *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, ed. E. Trapp, Fasc. 9, Wien 1989, № 22359.

¹³ V. Stanojević, *Istorija medicine*, Beograd – Zagreb 1953, 204 (=Stanojević, *Istorija medicine*); *Medicinska enciklopedija*, X, 153 (S. Čunović – T. Dürriigl).

¹⁴ O. Temkin, *Byzantine Medicine: Tradition and Empiricism*, Dumbarton Oaks Papers 16 (1962) 97–115; Lascaratos, ‘Arthritis’ in Byzantium, 956.

пронађен је тек средином XVII столећа.¹⁵ Према неким мишљењима, византијски лекари – пре свих поменути Аетије из Амиде¹⁶ – разликовали су гихт од реуматизма.¹⁷ Тако, на пример, Георгије Сфранцес, дипломата и историчар XV века, казује да је годинама боловао од реуматизма (ῥευματισμός). Отуда су белешке о сопственом здравственом стању на последњим страницама његових мемоара један од најупечатљивијих описа ове опаке болести која је средњовековним људима задавала пуно потешкоћа.¹⁸ Иначе, историчари медицине данас сматрају да све до XVI века у научном погледу костобоља није била чвршће одвојена од осталих облика артритиса.¹⁹ С тим у вези, ваља нагласити да у делима византијских писаца постоји проблем терминологије за костобољу и њој сродне болести.

Читајући историјска дела у којима се наводе поједине истакнуте личности у Царству, оболеле од костобоље, може се закључити да су византијски писци били прилично упућени у тајне ове тешке болести. Изречена оцена се односи и на ауторе који су описивали збивања из историје Византије у XI столећу, пре свега Михаила Псела и Ану Комнину. И у овој епоси је било царева који су патили од костобоље. Василиевс Константин VIII (1025–1028), који је читав живот провео на царском двору и у сенци великог брата Василија II Бугароубице (976–1025), био је велики љубитељ уживања, пре свега добре кухиње. Он се није либио да се окуша у гастрономским мајсторијама, па је често сам припремао ручкове, а волео је и да према потреби проналази нарочите врсте сосова. Та претерана склоност ка гурманским насладама и раскошним дворским теревенкама, сасвим опречна лекарским саветима о умереном конзумирању хране, није могла да остане без последица. Византијски филозоф и историчар Михаило Псел забележио је у своме делу да је Константин VIII, „роб стомака и љубавних наслађивања”, боловао од костобоље (περὶ τὰ ἄρθρα ἀλγῆμα ἐγγύονει), а особито су га мучиле ноге тако да је једва био у стању да корача. По ступању на престо нико га није могао видети како хода на својим ногама, док се у седлу осећао веома сигурно и самоуверено.²⁰ Костобољу

¹⁵ Copeman, *Gout*, 14–22; *The Cambridge Encyclopedia of Human Patology*, by A. C. Aufderheide – C. Rodriguez-Martin, Cambridge 1998, 110 (у даљем тексту: Aufderheide – Rodriguez-Martin, *Cambridge Encyclopedia*).

¹⁶ О њему в. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. P. Kazhdan, I, New York – Oxford 1991, 30–31 (J. Scarborough).

¹⁷ Stanojević, *Istorija medicine*, 205.

¹⁸ Giorgio Sfranze, *Cronaca*, ed. R. Maisano, Roma 1990, 194.

¹⁹ Aufderheide – Rodriguez-Martin, *Cambridge Encyclopedia*, 110.

²⁰ Michel Psellos, *Chronographie ou histoire d'un siècle de Byzance (976–1077)*, éd. E. Renauld, I, Paris 1926, 29.

Константина наводи и познији хроничар Константин Манасис који је живео у XII веку.²¹

Михаило Псел наглашава да је још тежи облик костобоље заде-сио цара Константина IX Мономаха (1042–1055). Премда је приликом доласка на престо нови цар био веома леп, владарске дужности су за непуних годину дана умногоме нарушиле његову снагу и мужевност. Према Пселовим речима, одмах су се основни телесни сокови – под којима он подразумева спој примарних елемената – разлагали, сједињавали и скупљали како у ногама и шупљинама зглобова тако и у рукама, да би напослетку попут таласа залили жиле и кичмени појас и протресли тај некада моћни брод.²²

У наставку Псел истиче да цареве здравствене тегобе заправо ни-су дошле одједанпут и удружене, већ су навали течности најпре биле изложене ноге, па је био прикован за постељу и могао је да корача једино уз туђу помоћ. При томе, било је могуће уочити и извесну правилност у наступима болести. Тако се течност сливала у његове ноге у току одређеног броја дана, а и автократорова непокретност је такође трајала у омеђеном временском интервалу. На другој страни, периоди у којима је болест губила на снази бивали су све краћи, као и размаци између њених наступа. Уз то, штетне материје су постепено почињале да продиру и у руке, а онда су кренуле и увис, у рамена, да би се напослетку распрострле по целом телу. Као исход свега тога удови, натопљени том ужасном течношћу, били су лишени снаге, мишићи и жиле су омекшали. Због тога су екстремитети изгубили склад и као последица наступили су наказност и немоћ (*ἀρροθμίαι καὶ ἀτονίαι*). Псел каже да је сам видео како су се некада елегантни цареви прсти сасвим променили и изгубили пређашњи облик, како су се искривили и били прекривени испупчењима и удубљењима, тако да није био у стању да држи било какав предмет. Ноге Константина IX Мономаха су се искривиле, колена су се попут лактова истурила напред, па је отуда његов корак изгубио чврстину тако да скоро уопште није устајао него је углавном боравио у постељи. Када је требало приређивати пријеме, њега су посебно припремали.²³ Ма како то могло цинично звучати, ваља подсетити да је костобоља једна од оних болести за које се каже да се од ње обично не умире, али да се са њом умире.

Упркос тешкој болести, Константин X Мономах није желео да грађане лиши права да га виде у царским процесијама, али му је та

²¹ *Constantini Manassis Breviarum Chronicum*, ed. O. Lampsidis, Athenis 1996, 321.

²² Michel Psellos, *Chronographie*, éd. E. Renauld, II, Paris 1928, 31 (у даљем тексту: Psellos, *Chronographie*). Cf. Jeanselme, *La goutte à Byzance*, 12 sq.

²³ Psellos, *Chronographie*, II, 32. Cf. D. Caughey, *The arthritis of Constantine IX*, *Annals of the Rheumatic Diseases* 33 (1974) 77–80 (недоступно).

обавеза била веома заморна и мучна. Умешност јахача му је помагала да се држи у седлу и при том сачува достојанствен изглед. Међутим, пошто би се попео на коња, василевс је тешко дисао, тако да су му и узде постајале бескорисне. Стога су у таквим приликама цара са обе стране придржавали крупни и снажни коњушари и као некакав терет доносили га до места где је он желео. Упркос чињеници да је подносио такве муке, цар није мењао своје навике већ је настојао да своме лицу да пријатан израз. Желећи да убеди оне који су га окруживали како није толико болестан и слаб, каткад се чак трудио да се креће без ичије помоћи. Због мера сигурности током процесација камене мостове су прекривали ћилимима како се царев коњ не би оклизнуо на глаткој површини. Унутар дворца су Константина XI преносили из палате у палату и доносили где је требало.²⁴ Познато је да оболеле од костобоље превасходно поражавала чињеница да лако могу доспети у сасвим беспомоћан положај, односно што ће непомично лежати у постељи и евентуално бити у стању да се уз нечију помоћ придигну и начине неколико корака.

Према сопственом признању, пишући о василевсу Михаило Псел не престаје да се чуди како је цару достајало снаге да издржи такве муке. Наступајући један за другим напади су уништавали остатке његовог тела и разлагали оно што се још сачувало. Цар није успевао да пронађе положај у којем је могао да спокојно спава, па је чак и његов омиљени положај сада био неудобан. Слуге су његово несрећно тело окретали на све могуће начине и с напором би проналазили нагиб који би болеснику доносио толико жељено олакшање. При том су га смештали колико су удобније могли и измишљали су различите начине и лукавства да би га некако одржали у једном положају. Константину IX Мономаху не само да је сваки покрет причињавао бол него га је приликом разговора и језик болео, а чак и покрети очију су му премештали течност и он је губио сваку способност да се покреће и сагиње.²⁵

Не без извесног дивљења, Михаило Псел истиче како, упркос тешким мукама и страдањима које је подносио, автократор никада себи није дозволио неке богохулне речи. Штавише, он није желео да га сажаљевају, па је сваког ко би јадиковао над њим одстрањивао из своје околине. Несреће које су га снашле сматрао је казном и чак их је на-

²⁴ Psellos, *Chronographie*, II, 32–33. Cf. Lascaratos, 'Arthritis' in *Byzantium*, 953–954.

²⁵ Psellos, *Chronographie*, II, 33. Cf. N. Papadimitriou, *Νοσήματα καὶ ἀτυχήματα στὶς αὐτοκρατορικὲς οἰκογένειες τοῦ Βυζαντίου (324–1261) κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἱστοριογραφία*, Athina 1996, 35–42 (у даљем тексту: Papadimitriou, *Νοσήματα καὶ ἀτυχήματα*).

зивао уздом за своју природу. Будући да се сам прибојавао својих порива, говорио је да се страсти не потчињавају разуму, али одступају пред телесним болестима. Стога је истицао да његово тело страда, али су му грешне жеље срца обуздане. Псел каже да се цар филозофски односио према својој болести и уколико се само та страна његове личности узме у обзир, он би се истински могао назвати божанским човеком.²⁶ Ваља нагласити да цареви болест региструју Јобан Зонара, Михаило Аталијат, Јован Скилица, Михаило Глика и Теодор Скутариот.²⁷ Занимљиво је напоменути да јерменски историчар XI столећа Аристакис Ластиверци додуше не помиње костобољу Константина IX Мономаха, али истиче цареви склоност ка јелу и пићу, као и прекомерну страст према женама.²⁸

Веома упечатљив опис костобоље доноси и Ана Комнина у *Alexisijagi*, историјском спису у којем је описала владавину свога оца. Она наводи да је Алексеје I Комнин боловао од ове болести. Учена принцеза користи израз „болест ногу ($\nu\acute{o}\sigma\eta\mu\alpha\ \tau\omega\nu\ \pi\omicron\delta\omega\nu$)”,²⁹ наглашавајући да су автократору болови причињавали огромне невоље. У тим тешким тренуцима о њему су се бринуле и тегобе су му олакшавале мајка Ана Даласена и, нарочито, супруга Ирина Дука.³⁰ Штавише, царица је управо због цареви болести ($\tau\acute{o}\nu\ \pi\omicron\delta\omega\nu\ \delta\delta\acute{\upsilon}\nu\eta\nu$) пратила Алексеја I на појединим његовим путовањима која због државних разлога нису трпела одлагања. Тако су зиму 1111/1112. године заједно провели у Галипољу. Међутим, ни болест ногу ($\tau\acute{o}\nu\ \pi\omicron\delta\omega\nu\ \pi\epsilon\rho\iota\omega\delta\upsilon\text{---}\nu\iota\alpha$) није могла одвратити цара од владарских планова.³¹

У продужетку Ана Комнина истиче да од те болести претходно није боловао ниједан од њихових предака.³² На основу тога можемо да

²⁶ Psellos, *Chronographie*, II, 33–34.

²⁷ *Ioannis Zonarae epitomae historiarum*, III, ed. Th. Büttner-Wobst, Bonnae 1897, 648–651 (= Zonaras); *Michaelis Attaliatae Historiae*, ed. I. Bekkerus, Bonnae 1853, 35; *Ioannis Scylitzae Synopsis Historiarum*, ed. I. Thurn, Berlin – New York 1973, 477–478; *Michaelis Glycae Annales*, ed. I. Bekkerus, Bonnae 1836, 598 (= *Glycas*); *Ἀωνύμου Σύντομος Χρονική*, ed. K. Sathas, Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη 7, Venetia 1894, 162–163. Cf. Lascaratos, ‘Arthritis’ in *Byzantium*, 953–954.

²⁸ К. Н. Юзбашян, *Повествование Вардапета Аристакеца Ластивертци*, Памятники письменности Востока XV, Москва 1968, 104; Aristakès de Lastivert, *Récit des malheurs de la nation arménienne*, trad. M. Canard – H. Barbérian, Bruxelles 1973, 88.

²⁹ Anne Comnène, *Alexiade. Règne de l'empereur Alexis I Comnène (1081–1118)*, éd. B. Leib, III, Paris 1945, 60 (= *Alexiade*).

³⁰ *Ibid.* 61.

³¹ *Ibid.* 159.

³² *Ibid.* 159. Cf. Papadimitriou, *Νοσήματα καὶ ἀτυχήματα*, 44.

закључимо да је учена принцеза добро знала да се костобоља често преноси наслеђем. Међутим, да неко од њених читалаца не би помислио да је оснивач династије Комнина костобољу стекао као љубитељ лагодног живота и разноврсних уживања – Ани Комнини је очигледно било добро познато да се костобоља може стећи и раскалашним животом³³ – она објашњава порекло цареве болести. Једном приликом, бележи принцеза, док се надметао са својим такмацем и пријатељем Татикијем, овај је пао са коња право на цареву ногу.³⁴ Будући веома трпелив, Алексије I је издржао ужасан бол у чашици на колену и дуж целе ноге, али му није придавао значај. Штавише, мало је залечио ногу, бол се смирила и василевс се вратио својим уобичајеним активностима. Овај случај, наглашава Ана Комнина, био је први узрок очеве бољке.³⁵ Касније се испоставило да је са проласком година непријатна болест унапредовала. Наиме, болови на позлеђеним местима су за собом повукли реуматичне тегобе (τὰ ρεῦματα ἐφειλκίσαντο).³⁶

Одмах у наставку учена принцеза износи и други, по њеном мишљењу очевиднији узрок очеве болести. Радило се о једноставној чињеници да је испуњавајући своје владарске обавезе Алексије I Комнин готово даноноћно у аудијенцију примао велики број Латина. Ана Комнина је употребила хиперболу да их је било више него песка у пустињи или звезда на небу.³⁷ Ту се, наравно, мисли на пролаз учесника Првог крсташког рата кроз Цариград 1096/1097. године. Са свима је он учтиво разговарао и стрпљиво слушао њихова брбљања, стојећи и наликујући некаквој статуи од бронзе или каљеног железа. У чињеници да су такви званични приједи били многобројни и да су веома дуго трајали, понекад чак до трећих петлова (τρίτης ἀλεκτοροφωνίας) или појаве првих сунчаних зрака, Ана види други узрочник очеве болести.³⁸ Од тада па до краја живота, наставља она, у одређеним временским интервалима цар је имао нападе реуматизма, праћене великим боловима које је отац стоички подносио.

Док се за прва два разлога може наћи медицинско оправдање, трећи разлог који Ана наводи веома је бојен личном нотом и необичан и тешко да би се могао сврстати у медицински оправдане. Пре би

³³ *Alexiade*, 159. Cf. Lascaratos, 'Arthritis' in *Byzantium*, 954.

³⁴ *Alexiade*, 159. О Татикију в. В. Skoulatos, *Les personnages byzantins de l'Alexiade. Analyse prosopographique et synthèse*, Louvain 1980, № 195, p. 287–292 (у даљем тексту: Skoulatos, *Personnages*).

³⁵ *Alexiade*, 159–160. Cf. Jeanselme, *La goutte à Byzance*, 14 sq.

³⁶ *Alexiade*, 160.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.* 160–162.

се могло рећи да је проистицао из принцезине пристрасности. Наиме, према њеним речима трећи узрок цареве болести био је нико други до његов син Јован Комнин,³⁹ будући цар (1118–1143), према којем је Ана углавном била изразито нерасположена јер јој је он помрсио рачуне да заседне на ромејски престо. Уосталом, добро је познато да је она чак покушала да изврши атентат на рођеног брата и да се завером докопа очевог престола.⁴⁰

Очеву болест Ана поново помиње и када истиче да су лов и ратна вештина, две важне страсти Алексија I, ипак биле од другостепеног значаја у односу на цареву приврженост књигама. Ово је важило и у годинама када је василевс био млад и када се „та звер, болест ногу, попут склупчане змије (τὸ θηρίον, ἢ τῶν ποδῶν διαΐθεσις, αὐτῷ ἐπισυ-
νελᾶκτη καθάρτερ ὄφις)” није устремила на њега.⁴¹ Када се болест појавила и када је почела да се развија, Алексије I је прибегавао гимнастичким вежбама, јахању и другим играма. Како саопштава Ана Комнина, њен отац је реченим активностима следио савете медицинске науке која сматра да се од сталног јахања смањује течност која се слива и олакшава тегоба која притиска тело.⁴² И принцеза поново подсећа да је ту болест њен отац задобио ни из једног другог разлога него због напора и бриге које је преузео за славу Ромеја.

Царева болест је понекад узимала таквог маха да му је онемогућавала ходање, па је био прикован за постељу.⁴³ То му се десило 1116, дакле две године пре смрти, у време када је намеравао да крене против Селџука.⁴⁴ Лежећи беспомоћно он је био потиштен не толико због болести него због тога што је био приморан да одложи поход против варвара. Ово није остало непознато ни Селџуцима који су искористили прилику и у чак седам наврата напали земље хришћана.⁴⁵ Ана Комнина наглашава да никада до тада болест није толико намучила њеног оца. Она се раније обрушавала на цара у широким временским размацима, али овога пута га је мучила не периодично већ без прекида и напади су ишли један за другим. Да невоља буде гора, Селџуци, који су

³⁹ Ibid. 163–164.

⁴⁰ F. Chalandon, *Les Comnène. Études sur l'empire byzantin au XIe et au XIIe siècles, II-1 / Jean II Comnène (1118–1143) et Manuel I Comnène (1143–1180)*, Paris 1912, 1 sq.; M. Angold, *The Byzantine Empire, 1025–1204. A Political History*, London – New York 1984, 152.

⁴¹ *Alexiade*, 177.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid. 187.

⁴⁴ C. Cahen, *Pre-Ottoman Turkey. A general survey of the material and spiritual culture and history c. 1071–1330*, London 1968, 91–92.

⁴⁵ *Alexiade*, 187–188.

цареву болест сматрали симулацијом, то јест успореношћу и неозбиљношћу под изговором болести ногу, збијали су шале на царев рачун и правили игроказе где су га исмевали што је праћено громогласним смехом. То је допрло до василевса и он је киптео гневом.⁴⁶ Ипак, василевсово здравствено стање се поправило тако да је у лето и јесен 1116. године предузео један веома успешан напад на Селџуке.⁴⁷ Међутим, према речима Ане Комнине, и тада се прибојавао да га болест ногу поново не опхрва.⁴⁸

Годину и по после повратка са успешне кампање против Турака уследио је завршни напад опаке болести који је био удружен са још неким веома озбиљним здравственим проблемима Алексија I Комнина. Његова кћи веома подробно описује последње василевсове дане. Једном, у време касачких трка, подигао се силан ветар и услед тога реума као да се повукла и напустивши његове екстремитете прешла је на раме. Већина лекара који су се старали о василевсовом здрављу није схватила озбиљност ситуације.⁴⁹ Једино Никола Каликлис, познати лекар и песник,⁵⁰ није превидео опасност која се надвијала над аутократоровим животом. Он је предочио да може доћи до тога да болест пређе на други део тела и доведе до смрти. Цареви најближи нису желели да у такву прогнозу поверују.⁵¹

Превагнуло је мишљење већине лекара који за разлику од Каликлиса нису препоручивали да се помоћу пургатива очисти царско тело. И, заиста, уследило је побољшање аутократоровог здравља јер је напад реуматизма ослабио. Али није прошло ни шест месеци када се страшна болест изнова устремила на Алексија I. Он се жалио царици како има проблема са дисањем и кад хоће да дубоку удахне, осећа болове у срцу. Упоредивао је то са великим каменом који му притиска срце, а имао је и нападе зевања. Показало се да је у оваквој ситуацији знање лекара било немоћно да помогне. Из дана у дан болест је постајала све тежа и тежа. Дошло се дотле да цар није смео да легне како се не би угушио него је непрестано морао да буде постављен у седећем положају. Чак је претила опасност да се угуши уколико му се деси да заспе. При том су се лекари разилазили у дијагнози цареве болести и сваки је предлагао другачији начин лечења. Прибегли су пуштању крви, али тај покушај није дао прижељкиване резултате.⁵²

⁴⁶ Ibid. 188.

⁴⁷ В. П. Степаненко, *Византија в международных ойношениях на Ближнем Востоке (1071–1176)*, Свердловск 1988, 74–76.

⁴⁸ *Alexiade*, 190.

⁴⁹ Ibid. 230.

⁵⁰ О њему в. Skoulatos, *Personnages*, № 157, п. 251–252.

⁵¹ *Alexiade*, 230.

⁵² Ibid. 231–233

Самоосећање Алексија I Комнина је порасло када су му дали лек од бибера који је довео до извесног побољшања. Тај привидни преокрет је изазвао велику радост међу царевим најближим који су нетремице бдели над његовом постељом. Али, већ после три-четири дана наступило је ново погоршање. Уопште, било је веома тешко да се пронађе положај у којем би василевс могао да се мирно одмара. Уследиле су ноћи без сна када Алексије I није био у стању ни да узима храну. Царица се није одвајала од постеље и потпуно се лишивши сна придржавала је супруга и помагала му да дише. Да би му олакшали стање, цара су пребацили у други део дворца. Он је осећао олакшање једино када би се кретао. Стога је царица уз помоћ слугу настојала да му на тај начин помогне. Ни нова промена места, односно прелазак из велике палате у Мангане није ништа променио. Изгубивши сваку наду у људску помоћ његови најближи су се с молбом обратили Богу наложивши да се у свим храмовима моле за цареву оздрављење.⁵³

Онда су се цареви унутрашњи органи надули и истурили напред, док су му ноге отекле. Када је грозница захватила тело, неки од лекара су одлучили да се прибегне дезинфекцији. И овога пута, међутим, сви покушаји су били узалудни. Реуматизам је продро у ресицу гркљана и погодио оно што лекари називају непце. Алексијеве десни су се запалиле, грло се надуло, а језик је отекао. Стога се једњак, кроз који пролази храна, сузио, његови крајеви су се саставили, па је запретила опасност да услед неузимања хране василевс умре од глади. Брижна кћи му је припремала храну која се могла гутати, али је опет све било узалуд. Једанаестог дана после уласка болести у завршну фазу она је достигла врхунац. Автократорово стање се погоршало и отпочели су напади пролива. И, напослетку, 15. августа 1118. године цар је преминуо.⁵⁴

На основу веома реалистичног, подробног и прецизног описа царевице болести, који сведочи не само о посматрачком дару и вештини него и о изванредном памћењу учене принцезе, јер је њен историјски спис настао тридесетак година после очеве смрти,⁵⁵ научници су утврдили да је код Алексија I Комнина у последњим месецима живота била реч не о једној него о три болести: подагра, срчана инсуфицијенција и инфаркт.⁵⁶ Иначе, цареву костобољу региструју и хроничари Јован Зонара и Михаило Глика.⁵⁷

⁵³ Ibid. 233–235.

⁵⁴ Ibid. 235–240.

⁵⁵ Анна Комнина, *Алексијага*, пер. Ю. Н. Любарский, Москва 1965, 562 н. 1585.

⁵⁶ К. Alexandrides, *Über die Krankheiten des Kaisers Alexios I. Komnenos*, Byzantinische Zeitschrift 55 (1962) 68–75.

⁵⁷ Zonaras, 760–762; Glycas, 622; Cf. Lascaratos, 'Arthritis' in *Byzantium*, 954.

Уколико упоређујемо описе болесника оболелих од костобоље у делима Михаила Псела и Ане Комнине, можемо да закључимо да су обоје били прилично добро упућени и у тајне медицине. Детаљи које они доносе веома јасно и недвосмислено иду у прилог таквој оцени. Међутим, остаје утисак да су подаци учене принцезе, иначе натопљени племенитом бригом за очево здравствено стање, ипак егзактнији и са медицинске тачке гледишта прецизнији и богатији. На другој страни, белешке Михаила Псела, неспорно такође зналачке и подробне – зна се да је био аутор једног медицинског трактата⁵⁸ – често су једним делом окренуте и филозофском односу човека и његове болести, или, шире гледано, универзалном односу човека према сопственој судбини.

И у доцнијој византијској историји, дакле у раздобљу од XII до XV столећа, било је више царева и истакнутих личности који су патили од костобоље. Међу њима издвајамо само оне најпознатије: цареви Алексије III Анђео (1195–1203), Јован V Палеолог (1341–1391) и Јован VIII Палеолог (1425–1448), цариградски патријарх Јован Гликис (1315–1319), угледници Теодор Кастамонит и Нићифор Хумн.⁵⁹ Византијски писци који су писали о њиховима бољкама – а то су Никита Хонијат, Нићифор Григора, Јован Кантакузин, Дука и Лаоник Халкондил – такође показују сасвим задовољавајућу упућеност у ондашње домете византијске медицине. Ипак, мора се нагласити да њихови описи нису тако зналачки подробни као у делима Михаила Псела и Ане Комнине.

⁵⁸ Ю. Н. Любарский, *Михаил Пселл: Личности и творчество: К истории византийского предуманизма*, Москва 1978, 113–114.

⁵⁹ Lascaratos, 'Arthritis' in *Byzantium*, 955–956; Р. Радић, *Стирах у јужној Византији*, 1180–1453, I, Београд 2000, 101–112.